

Bezeczky Gábor (1955–2025)

BÁRÁNY Tibor

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Szociológia és Kommunikáció Tanszék, egyetemi adjunktus
ORCID: 0000-0002-6008-829X

Amikor megismerkedtünk, Bezeczky Gábor már nem gondolta, hogy aranykorát élné a magyar irodalomtudomány. Ez 2003 őszén történt; Gábor immáron másfél évtizede az MTA Irodalomtudományi Intézetének Elméleti Osztályán dolgozott, ahová „mindig is vágyott”,¹ engem pedig végzős egyetemistaként felvettek az Erasmus Kollégiumba, és ő lett a „tutorom”, vagyis a témavezetőm. (Hogy a kutatóintézetet jelen pillanatban hogy hívják, sajnos nem tudom, az elmúlt órákban nem olvastam híreket.) Pár évvel korábban Gábor még óvatos derűlátással nyilatkozott a magyar irodalomtudomány helyzetéről: „a sokszínűséget és a tagoltságot lehetetlen észre nem venni [...]; hozzávetőleg öt, egymástól jól megkülönböztethető generációhoz tartozó szakemberek publikálnak; több nemzetközi irányzat közvetlen hatását lehet érezni.”² Hosszan sorolta az üdvös fejleményeket: a közelmúltban (ezen leginkább a nyolcvanas-kilencvenes éveket kellett érteni) létrejött vagy megerősödött számos szakmai műhely, amelynek tagjai az örökölt „gondolkodásmódok és kategóriakészletek” újraértékelésén, azaz „a hagyomány kritikai felülvizsgálatán” dolgoznak, egyidejűleg megjelent „nagy számú tehetség” a színen, továbbá oldódni látszik „a magyar irodalomtudomány viszonylagos önmagába zártsága”, lassan „integrálódunk a nemzetközi tudományos életbe”. Ráadásul ezek a jelenségek nem egymástól függetlenül játszódnak le, hanem „mind ugyanannak a folyamatnak különböző aspektusait jelentik”.³ Gábor lelkesedése hamar elillant, legalábbis első találkozásunkkor már nem tűnt úgy, mintha különösebben elégedett lenne azzal, amit a saját intézményes közegén belül tapasztal. 2005 végén megjelent tanulmánykötetének előszavában pedig írásba is adta, hogy véleménye megváltozott: „mostanában például már nem látom úgy, hogy a jelen a magyar irodalomtudomány aranykora volna”.⁴ Mindezt a kötet címadásával is nyomatékosította: *Véres aranykor, hosszú zsákutca. A véres*

1 BEZECZKY GÁBOR, *Metafora, narráció, szociolingvisztika*, Modern filológiai füzetek 58 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002), 21.

2 BEZECZKY GÁBOR, „A félmúlt klasszikusai”, in BEZECZKY GÁBOR, *Véres aranykor, hosszú zsákutca*, Pont fordítva 1, 40–49 (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 40. Első megjelenés: *Helikon* 43 (1997): 5–10, 5.

3 Uo., 40–41.

4 BEZECZKY, *Véres aranykor...*, 7.

kifejezés utalás egy tanítanivalóan „muris” félrefordításra. Képzelem, Gábor mennyire megörlöhetett, amikor rábukkant az általa recenzeált kötetben.⁵ Lám, így válik a fordítási szarvashiba kifejező, kreatív metaforává – egyszersmind megőrizve az eredeti, nyelvek közötti *téves* kapcsolaton alapuló jelentését.

Azt hiszem, Gábor perspektívaváltásának nem személyes, pláne nem magánéleti okai voltak. Derűsen józan lelkialkatától távol állt a keserűség. (Ha olvashatná ezt az írást, most felpillantana, és fanyar, hitetlenkedő mosollyal kérdezné: „Te most analizálsz engem? Nincs jobb dolgod?” Sajnos nincs.) Soha nem hallottam panaszkodni, egyszer sem beszélünk vélt vagy valós sérelmekről, amikor meglátogattam a lakását, vagy összefutottunk egy-egy konferencián, illetve levelet (majd később egyre inkább chat-üzenetet) váltottunk. Alighanem úgy gondolta, hogy az ilyesféle *emotional talk* az értelmes beszélgetéstől venné el az időt. Amiből sajnálatos módon nem áll rendelkezésünkre végtelenül sok. A beszélgetés csakis akkor értelmes, ha *történik valami* közben: megnyilatkozásaink a társalgás során ideiglenesen vagy tartósan módosítják, felülírják egymás jelentését – s létrejön az, amit Gábor első könyvének végén *többnyelvű együttműködésnek* nevezett. Ilyenkor megszületik bennünk „a felismerés, hogy a másik gondolatvilága esetleg nem a mi előfeltevéseinken alapul, és nem a mi logikánk szerint épül fel, s hogy a másik megértéséhez talán ki kell lépnünk abból, ami számunkra természetes vagy nyilvánvaló”.⁶ A síránkozás beszédaktusa nem ilyen: természetéből adódóan ritkán eredményez valódi nyelv- és eszmecesterét, bármennyire jól esik is olykor elősorolni a sérelmeinket – annál gyakrabban vezet egynyelvű monológhoz, amelynek során a beszélők újból és újból elisméltik, amit tudni vélnek. Ezért tanácsos elkerülni. (Beszélői és hallgatói oldalról egyaránt.)

Bezeczky Gábor minden személyes gesztusával azt üzenste, ami tudományos életművének is vezérgondolata volt: nincs megértés dialógus nélkül, és fordítva, valódi dialógus csak akkor jöhet létre, ha a felek legalább részlegesen sikeres kísérletet tesznek egymás megértésére. (Mint látható, Gábor az irodalomelméleti szakemberek azon típusához tartozott, akik életmódszerűen hazahordták a munkát.) Dialógus és megértés egymás párfogalma – de túl kell lépnünk a szlogenek szintjén, és el kell magyaráznunk, miben is áll ez a kapcsolat. Bezeczky (az irodalomtudós) és Gábor (a magánszemély) meg volt róla győződve, hogy a természetes nyelvek *heterogén* természetűek: számtalan különböző nyelvváltozatból állnak, amelyek folyamatosan hatást gyakorolnak egymásra. A nyelvi variabilitás azt jelenti, hogy a beszélők az anyanyelvük elemeit kisebb-nagyobb mértékben eltérő szabályok szerint használják – legyen szó a nyelvi rendszer bármelyik szintjéről: az „elemi” hangtani törvényszerűségektől kezdve az erősen kontextusfüggő pragmatikai elvekig –, ezért illúzió valamiféle „normális” vagy „szó szerinti” nyelvről, illetve (magával a nyelvvel azonosított) egységes nyelvi sztenderdről beszélni, a változatokat pedig pusztán teoretikus szempontból érdektelen „eltérésekként” kezelni. Az absztrakt szabályok homogén rendszereként felfogott nyelv félrevezető tudományos absztrakció. Ám az sem volna helyes, ha a nyelvi változatosság hangsúlyozásával átesnénk a ló túloldalára: „a természetes nyelvek belső sokfélesége nem kaotikus, hanem viszonylag rendezett sokféleséget mutat”.⁷

5 BEZECZKY GÁBOR, „A filozófus és az útvesztő”, in BEZECZKY, *Véres aranykor...*, 200–218, 208. Első megjelenés: *Budapesti Könyvszemle* 11 (1999): 22–28, 25.

6 BEZECZKY, *Metafora, narráció...*, 271–272.

7 Uo., 121.

Az egymással egyenértékű, „egymással versengő, egymást tagadó és egymást feltételező, egymással kölcsönhatásban álló”⁸ szabályrendszerek dinamikus és történetileg folytonosan változó egységet biztosítanak a nyelveknek. A nyelvi heterogeneitás közegében igenis lehetséges megértés, a beszélők nincsenek bezárva a saját dialektusukba (vagy idiolektusukba). Bevezky óvatos megfogalmazásában: „a kölcsönös megértésnek akkor van némi esélye, ha a különböző nyelvek olyan közös nyelv felé konvergálnak, mely – némileg módosított formában – részrendszereként tartalmazza a kiinduló nyelveket is”⁹.

Gábor szisztematikus gondolkodó volt. (Ha olvashatná ezt az írást, felhorkanna: „Már megint ilyeneket írsz? Biztos vagy benne, hogy a »szisztematikus« ugyanazt jelenti neked, mint az olvasóidnak?”) Első könyvében végigkövette, hogyan jelent meg a nyelvi heterogeneitás gondolata a huszadik századi nyelvészetben. Akár olyan szerzők műveiben is, akik köztudomásúlag távol álltak a fent jellemzett felfogástól, mint például Ferdinand de Saussure, a modern (strukturális) nyelvészet „alapító atyja”, vagy az újgrammatikus Leonard Bloomfield. És megmutatta, hogyan kristályosodott ki az elgondolás Uriel Weinreich, William Labov és a szociolingvisták munkásságában. A nyelvi heterogeneitás mellett a kötet másik kulcsfogalma a *metafora*. Bevezky szerint a kreatív metaforák abból nyerik erejüket, hogy eltérő nyelvváltozatok „találkozási pontjaiként” funkcionálnak: a figuratív állítások „felborítják a nyelv [értsd: a megnyilatkozás közvetlen nyelvi kontextusaként szolgáló nyelvváltozat] bevett lexikai kódját, osztályozási rendszerét”¹⁰ – így adva hírt egy alternatív lexikai kód és osztályozási rendszer, azaz egy másik *világlátás* létezéséről. Ha a nyelv homogeneitásának feltevésével közelítünk a metaforákhoz, ezt a működésmódot nem nagyon tudjuk megragadni. Bevezky a kötetben (és számos emlékezetes tanulmányban) figyelmes, szövegközeli elemzésekben feltárta, hogy a metaforák „interaktív” természetét felismerő filozófusok és nyelvészek – I. A. Richards, Max Black, Paul Ricoeur és mások – pontosan milyen fogalmi eszköztárral kísérelték meg leírni a jelenséget, és leírásaik hogyan kerültek olykor összeütközésbe a nyelv természetére vonatkozó háttérfeltételezéseikkel. A kötet harmadik kulcskategóriája a *narráció*: Bevezkyt elsősorban az érdekelte, milyen értelmezői apparátus segítségével tudjuk sikeresen megszólaltatni (értsd: ténylegesen *interpretálni*) azokat az elbeszélő műveket, amelyek tudatosan kiaknázzák a nyelv heterogeneitását – és milyen messzire jutottak a dialogikus történetmondás jellegzetességeinek feltárásában a téma legfontosabb teoretikusai. (Különös tekintettel Bahtyin elgondolásaira a „dialogikus regényről”)

Ha az ember fiatalkora óta a nyelv heterogeneitásáról gondolkodik,¹¹ illetve arról, hogy a különböző nyelvfelfogásokból milyen irodalomtudomány következik, és fordítva, az irodalomtudomány módszertanát hogyan határozzák meg az irodalmárok nyelvelméleti elköteleződésai,¹² továbbá arról is meg van győződve, hogy a történeti elbeszélések szerkezete szoros összefüggésben áll az irodalmi jelenségek leírására és értelmezésére használt kategóriák alkalmazási szabá-

8 Uo., 260.

9 BEVEZKY Gábor, „A dialógus esélye”, in BEVEZKY, *Véres aranykor...*, 50–60, 58. Első megjelenés: *Literatura* 24 (1998): 207–213, 212.

10 BEVEZKY, *Metafora, narráció...*, 198.

11 „Húsz évvel ezelőtt, amikor a könyv legfontosabb gondolatai megfogalmazódtak...”, olvashatjuk a 2002-es kötet előszavában. Uo., 20.

12 BEVEZKY Gábor, „Fish kontra Jacobson”, in BEVEZKY, *Véres aranykor...*, 11–30, 11. Első megjelenés: *Literatura* 22 (1996): 361–373, 361.

lyaival,¹³ akkor szinte magától értetődő, mi legyen a következő lépés: tüzetesen meg kell vizsgálni a forgalomban lévő legfontosabb vagy legnagyobb hatású irodalomtörténeti konstrukciókat. („Érdemes megfontolni a lehetőséget, hogy ne kábítsuk az olvasót feleslegesen hosszú mondatokkal”, jelezne Gábor, ha...) Bezeckzy Gábor pontosan ezt tette. A közelmúlt és a jelen irodalomtörténeti teljesítményeiről szóló írásait egymás mellett olvasva kirajzolódik előttünk az irodalomtudományi strukturalizmus „befejezetlen” magyarországi története, a szakmai diskurzus *sokhangúvá* válásának lassú, több körben újrainduló folyamata, beleértve a nemzetközi irányzatok „honosításának” és „adaptációjának” számos kísérletét, vagy a nyolcvanas-kilencvenes években lezajló „elméleti bumm” eseménysorozata, annak minden máig ható következményével együtt. Ezeknek az írásoknak csak a töredéke került Gábor kötetébe, s jelentős részük nem is tanulmányformában született meg, hanem úgynevezett „alkalmi szöveg”: kritika, nekrológ, emlékező írás, előszó vagy doktori értekezéshez írt opponensi vélemény. (A valódi dialógusnak nem az MTMT a megfelelő helyszíne, azt hiszem, Gábor erről is meg volt győződve.)

Szerencsére Bezeckzy Gábor legfontosabb irodalomtörténet-elméleti munkája nem lappang, mint az említett szövegek többsége, hanem mindenki számára könnyű szerrel hozzáférhető. Az *Irodalomtörténet a senkiföldjén* című kötetről van szó, amely 2008-ban jelent meg a Kalligram Kiadónál, s egy évre rá Artisjus-díjat kapott. Másfél évtized távlatából nehezen érthető, miért váltott ki a könyv a maga idejében olyan élénk visszhangot a szélesebb közvéleményben, és olyan dermedt csendet az irodalomtudomány világában. Hiszen Bezeckzy nem csinált mást, mint ami a normálisan működő irodalomtudományos közösségekben szokás és illendő, mondhatni a hétköznapi ügymenet része: alaposan elemezte pályatársának (Kulcsár Szabó Ernőnek) irodalomtörténeti szakmunkáját, „összeolvasva” a szerző további tanulmányaival. Feltárta, milyen elvek szerint épül fel Kulcsár Szabó irodalomtörténeti elbeszélése, hogyan függnek össze egymással, milyen fogalmi struktúrába rendeződnek az általa használt kategóriák, továbbá mekkora ennek a tudományos konstrukciónak vagy történeti modellnek a magyarázóereje. Bezeckzy valódi dialógust kezdeményezett: komoly munkával elsajátított egy teoretikus nyelvet, s a téves fordítás kockázatát mindvégig vállalva „feltárta egy idegen világ előfeltevéseit, sajátos logikáját, összefüggéseit”,¹⁴ majd pedig a saját nyelvén beszámolt a szakmai fenntartásairól. (A vita a többnyelvű párbeszéd egyik fajtája – mindaddig, amíg a beszélő tudatosan elkerüli, hogy önkényesen félrefordítsa a másik állításait, például hogy „az elgondolásától eltérő nézeteket vagy támadható, de nem túl érdekes vonásaik felől közelítse meg, vagy leegyszerűsített változatban hozza elő, vagy figyelembe se vegye”.¹⁵ Bezeckzy könyvében nyoma sincs ilyesminek.) Bár a dialógus megszakadt, biztos vagyok benne, hogy valamikor folytatódni fog, körültkéntően megírt szaktanulmányok és doktori értekezések oldalain – az irodalomtudomány eljövendő aranykorában.

Mindeddig nem ejtettem szót Bezeckzy Gábor szakmai életének legfontosabb szereplőjéről: Krúdy Gyuláról. Ennek legfeljebb csak egyik oka, hogy – miként Gábor többször leírta – „Krú-

13 Számos másik tanulmány mellett lásd a már többször idézett gyűjteményes kötetből: „Miről szól a történet?”, in BEZECZKY, *Véres aranykor...*, 128–139. Első megjelenés: *Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. VERES András, 130–139 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004).

14 BEZECZKY, *Metafora, narráció...*, 273.

15 BEZECZKY Gábor, *Irodalomtörténet a senkiföldjén* (Pozsony: Kalligram, 2008), 104.

dyról nem könnyű értelmesen beszélni”.¹⁶ Vajon Krúdy elbeszélései és regényei vezették el Bevezekyt a nyelvi heterogenitás felismeréséhez, vagy fordítva, az olvasott művek „visszaigazolták” a dialogikus történetmondás lehetőségeiről szóló elképzeléseit? Nem tudom, talán inkább az előbbi történhetett. Utolsó megjelent könyvében Gábor elmeséli, hogy először a „Poprádi szállásai” című 1908-as elbeszélést olvasva döbrent rá: Krúdy „olyan sajátos, csakis rá jellemző, egymástól szélsőségesen különböző helyzeteket, világlátásokat és életutakat egyaránt méltányolni képes narratív poétikát alakított ki, melynek számos eleme még a késői *Boldogult úrfi-koromban...* című regényében is megtalálható”.¹⁷

A Krúdy-kutatás felmérhetetlenül sokat köszönhet Bevezeky Gábor több évtizeden át tartó fáradhatatlan munkájának. Tanulmányaiban és kandidátusi értekezésében (*Szindbád előtt: Krúdy egyik elbeszéléstípusának jellemző vonásai*, 1992) elsősorban Krúdy első pályaszakaszának rövidprózai írásaival foglalkozott, de nem csupán azokkal: kutatásainak „melléktermékeként” önálló könyvet írt a *Szindbád*-novellákról a Talentum *műelemzések* sorozat számára. Ez a kis kötet rendkívül „muris” kiadvány, hogy ismét Gábor egyik kedvenc szavát használjam (amelyet saját bevalása szerint Szegedy-Maszák Mihálytól kölcsönzött). A könyv „a gimnazisták, az érettségire készülő, a főiskolások, a tanárok s az irodalom iránt általában érdeklődők számára” készült, ezért műfaji okokból közölnie kell Krúdy tömör életrajzát és az elbeszélések rövid tartalmi összefoglalóit. Bevezeky engedelmeskedett a formai kényszernek, ám irodalomszemléletét nem tagadta meg. Az életrajzot követő fejezetekben türelmesen elmagyarázza az olvasóknak, miért *nem* helyes a szerző életrajzában megtalálni „művei jelentésének magyarázatát”, viszont Krúdy esetében miért tartoznak hozzá a szövegek megjelenésének körülményei az elbeszélések értelmezéséhez.¹⁸ A cselekményismertetések előtt pedig pár világos bekezdésben megmutatja, hogy az efféle parafrázisok miért *nem* képesek megragadni mindazt, ami az irodalmi alkotásokban fontos vagy érdekes.¹⁹

Gábor Krúdy-kutatói főművének a Kalligram Kiadó gondozásában megjelenő életműsorozatot tartotta, amely 2005-ben indult útjára. (Ő a rövidprózai írások összegyűjtésével foglalkozott, a regények sajtó alá rendezését Kelecsényi László irányította.) A sorozatot 50 kötetesre tervezték, de bő tíz év után a kiadás félbeszakadt. Gábor célja viszont teljesült: a korai pályaszakasz anyagának feldolgozásával sikerült végezni, többszáz oldalnyi „új” Krúdy-szöveg került elő a századforduló időszak kiadványaiból. Ez a munka új lendületet adott Bevezeky sajtótörténeti kutatásainak: utolsó könyvének legfontosabb tanulsága, hogy a századforduló időszak sajtójának – mai szemmel nézve meghökkentően gazdag – szövegvilága mindmáig jobbra feltáratlan. A kiadványok száma a kiegyezéstől az első világháborúig tízévente hozzávetőleg megduplázódott (ez a szabályszerűség alighanem Bevezeky-sejtésként fog bevonulni a szakirodalomba),²⁰ ezért az anyag feldolgozása nem egyemberes feladat. Sajnos ebben a munkában Gábor már nem fog részt venni.

És ezt az írást sem olvashatja. Hallom, elképzelem, amint azt dörmögi: „Nehogy odaírj valami meghatót a végére. Összeragadnak a lapok a sok érzelemtől.”

16 BEVEZEKY Gábor, „Kökény és borsó: Az Arcanum Digitális Tudománytárról”, in BEVEZEKY Gábor, *Az eltűnt miniatűrök: Szépirodalom és időszaki sajtó a kiegyezéstől az első világháborúig*, 148–160 (Budapest: Gépeskönyv, 2022), 154. Első megjelenés: *Literatura* 45 (2019): 87–99, 93.

17 BEVEZEKY, *Az eltűnt...*, 12.

18 BEVEZEKY Gábor, *Krúdy Gyula: Szindbád*, Talentum műelemzések (Budapest: Akkord Kiadó, 2003), 12–25.

19 Uo., 43–44.

20 Uo., 17, 89.